

Voiko meillä olla vapaata tahtoa, jos kaikki ei ole ennalta määrättyä?

Ville V. Kokko

Perustuu artikkeliin:

Kokko, Ville. "Satunnaisuusargumentti ei jätä liikkumatilaa inkompatibilismille". *Ajatus* 81 (2025): 29–60. Saatavilla osoitteessa: <https://journal.fi/ajatus/article/view/146988>

Tieteenala: humanistiset tieteet

Tarkempi ala: filosofia

Sopii lukion oppitunneille: filosofia

Moduulit: FI1, FI4

Avainsanat: argumentaatio, satunnaisuus, vapaa tahto, valinta

Kysymykset ihmisen vapaasta tahdosta ja siitä, ovatko tekemämme valinnat ennalta määrättyjä vai satunnaisia, ovat mietityttäneet filosofeja pitkään. Tutkija tarkasteli väitteitä ja vastaväitteitä aiheesta.

Johdanto

Ihmiset ajattelevat usein, että kysymys vapaasta tahdosta kuuluu: ”Onko meillä vapaata tahtoa, vai onko kaikki ennalta määrättyä?” Filosofissa kysymys nähdään kuitenkin nykyään toisin.

Yleensä se, että ”kaikki on ennalta määrättyä”, tarkoittaa tahdonvapauden filosofiassa **determinismiä**. Determinismin mukaan maailmaa ohjaavat sellaiset lait, että jo siitä, millainen maailma on nyt, tietää periaatteessa, millainen maailma tulee olemaan tulevaisuudessa. Toisin sanottuna vain yksi tulevaisuus on mahdollinen, koska nykyisyys määrittää tulevan pienintä yksityiskohtaa myöten. Maailmaa ohjaavilla laeilla tarkoitetaan yleensä fysiikan lakeja, mutta jos ne määrittävät kaiken, mitä tapahtuu, ne määrittävät myös sen, mitä ihminen valitsee.

Voi helposti ajatella, että determinismi tekisi tahdonvapauden mahdottomaksi. Filosofissa tämän kannan nimi on **inkompatibilismi**, ja sen mukaan determinismi on kaikissa tapauksissa yhteensopimatonta (englanniksi *incompatible*) tahdonvapauden kanssa. Filosofit ovat kuitenkin pitkään väitelleet determinismin ja tahdonvapauden suhteesta, ja nykyään useammat ovat sitä mieltä, että kaikki determinismin muodot eivät sulje pois tahdonvapautta. Determinismiäkin on monenlaista. Kanta, jonka mukaan determinismi voi olla yhteensopivaa (englanniksi *compatible*) tahdonvapauden kanssa, on nimeltään **kompatibilismi**.

Yksi syy miksi filosofit ajattelevat determinismin sopivan sittenkin yhteen tahdonvapauden kanssa on, että myös **indeterminismi** näyttää ongelmalliselta. Indeterminismi tarkoittaa sitä, että determinismin väite kaiken ennalta määrätymisestä ei ole totta. Toisin sanoen ainakin jotkin asiat tapahtuvat niin, ettei mikään aikaisempi määräa niitä. Vaikka siis tietäisimme aivan kaiken maailmasta, niin jos ihmisen valinta olisi indeterministinen, emme voisi tietää etukäteen, mikä se tulisi olemaan.

Ongelma on se, että jos valinta on tällä tavalla määrätymätön, niin ihminen ei näytä hallitsevan sitä. Valinta tapahtuu ikään kuin ilman syytä tai satunnaisesti. Kutsun tätä ajatusta nimellä

satunnaisuusargumentti, jossa on kaksi pääväitettä. Ensimmäinen väite on se, että indeterminismi valinnoissa tarkoittaa aina hallinnan menetystä, tai sitten sillä ei ole mitään vaikutusta. Toinen väite on se, että ei ole mitään syytä ajatella, että indeterminismia tarvittaisiin tahdonvapauteen.

Myös indeterminismia on monenlaista, ja filosofit ovat keksineet paljon perusteluja, miksi indeterminismi ei välttämättä olisi ongelma tahdonvapaudelle. Usein nämä samat filosofit pitävät sitä ongelmana, jos kaikki on ennalta määrättyä (determinismi), mutta eivät sitä, jos jotkin asiat tapahtuvat osittain ilman syytä (indeterminismi).

Tutkin sitä, voiko todella sanoa, että indeterminismi ei olisi ongelma tahdonvapaudelle. Olen aikaisemmassa tutkimuksessani tullut tulokseen, että se on aina ongelma, ja monet filosofit eivät ota ongelmaa tarpeeksi vakavasti. Siksi todistelin, että indeterminismin ongelmaa ei voi kiertää.

Miten tutkimus tehtiin?

Filosofiassa käytetään päättelyä ja **argumentointia** eli väitteiden perustelua.

Olin periaatteessa tehnyt tutkimuksen satunnaisuusargumentista jo aikaisemmin, ja nyt halusin tutkimusartikkelissani todistaa muille sen, mitä olin saanut selville.

Ensimmäiseksi määrittelin hyvin tarkasti, mitä oikeastaan väitän sekä mitä tarkoitan keskeisillä termeillä, kuten determinismi ja indeterminismi. Filosofiassa ei aina kannata määritellä kaikkea etukäteen, mutta usein se on tärkeää. Filosofit ovat usein kumonnet satunnaisuusargumentin tulkitsemalla sen tavalla, joka tekee siitä epätoden. Halusin todistaa, että oikein ymmärrettynä se pätee kaikista vastaväitteistä huolimatta.

Tärkeä osa artikkelia oli käydä läpi toisten esittämiä vastaväitteitä ja kumota niitä. Lisäksi kehitin itse joitakin vastaväitteitä omalle väitteelleni. Korostin erityisesti sitä, että luovuuden kannalta voisi välillä olla hyödyllistä valita vähän satunnaisesti. Perustelin kuitenkin, miksi omassa argumentissani oli kyse eri asiasta kuin inkompatibilistien vaatimassa indeterminismissä.

Mitä tutkimuksessa löydettiin?

Tutkiessani vastaväitteitä satunnaisuusargumentille osoitin, ettei mikään niistä kumonnut sitä. Käsittelin esimerkiksi tällaisia väitteitä: Indeterminismistä ei ole haittaa, kun ihminen valitsee itse määrittelemiensä vaihtoehtojen välillä; ihminen voi hallita tekojaan indeterminismistä huolimatta, jos hän aiheuttaa teot itse; sekä indeterminismia tarvitaan, jotta ihminen on omien tekojensa perimmäinen alkuperä. Perimmäisenä alkuperänä olemisella tarkoitetaan sitä, että ihminen aiheuttaa omat tekonsa ja mikään muu ei samaan aikaan aiheuta niitä. Tällöin ennen ihmisen omia valintoja tapahtuneet asiat eivät riittäisi määrittämään, mikä valinta tulee olemaan.

Satunnaisuusargumentin mukaan indeterminismi ihmisen valinnoissa tarkoittaa, että ne ovat ”satunnaisia” ja ihminen ei hallitse niitä. Tämä voisi tarkoittaa useita asioita, ja kaikki niistä eivät pidä paikkaansa. Siksi määrittelin tarkemmin, missä mielessä indeterminismi johtaa hallinnan menetykseen.

Jos valinta on indeterministinen, on oltava niin, että aivan kaiken huomioon ottaen useampi kuin yksi valinta on mahdollinen. Oli ihmisellä kuinka hyvät syyt tahansa valita yksi vaihtoehto, hän saattaa silti valita toisen ilman mitään syytä. Jos hyvät syyt tai ihmisen omat halut takaisivat sen, että hän valitsee ”parhaan” vaihtoehdon, valinta olisi deterministinen.

Ajattele vaikka valintaa siitä, mihin haet opiskelemaan. On hyvä, että mikään ei etukäteen pakota sinua valitsemaan jotakin tiettyä paikkaa, vaan voit harkita eri vaihtoehtojen välillä omien syidesi perusteella. Indeterminismi tarkoittaisi kuitenkin sitä, että vaikka sinulla olisi kuinka hyvät syyt hakea tiettyyn paikkaan, saattaisit silti hakea jonnekin muualle.

Esittelen seuraavaksi esimerkkejä vastaväitteistä.

Pitääkö paikkansa, että indeterminismista ei ole haittaa, kunhan ihminen valitsee omien vaihtoehtojensa välillä? Tällä tarkoitetaan sitä, että ihminen haluaa tai hänellä on syytä haluta useampaa eri asiaa, ja hän valitsee indeterministisesti niiden välillä. (Ks. esim. Pink 2011.) Tällöin ihminen on kyllä hallinnassa, koska hän seuraa omia halujaan joka tapauksessa. Hänen syynsä tai halunsa motivoivat häntä, mutta vasta valinta määrää, minkä asian hän toteuttaa.

Varmaan näin voi sanoa jossakin mielessä. Filosofisessa argumentaatiossa on kuitenkin tärkeää tietää tarkasti, mitä milläkin asialla tarkoitetaan. Tässä tapauksessa ajatus valinnan avoimuudesta ei toimi, jos sen ymmärretään tarkoittavan indeterminismia.

Mitä jos ihmisellä on paljon parempi syy valita yksi vaihtoehto kuin toinen? Silloin indeterminismi tarkoittaa sitä, että hyvä syy ei saa tehdä varmaksi sitä, että ihminen valitsee toisen vaihtoehdon. Saattaa siis jälleen käydä niin, että hän valitsee huonomman vaihtoehdon ilman syytä, koska muuten vallitsisi determinismi. Ihmisellä voi olla syytä haluta useampia asioita, mutta syyt eivät välttämättä ole läheskään yhtä hyviä.

Entä jos ihmisellä on suunnilleen yhtä hyvät syyt valita kumpikin vaihtoehto? Silloin ei ole niin väliä, jos valinta onkin indeterministinen, mutta valinnan lopputulos ei ole myöskään tärkeä. Indeterminismi ei siis haittaa, jos valinta ei ole tärkeä, mutta muuten kyllä.

Toisenlainen perustelu satunnaisuusargumenttia vastaan olisi se, että ihminen voi hallita indeterministisiä valintoja, jos hän itse aiheuttaa valinnat. (Esim. Ekstrom 2011) Usein voidaan sanoa, että jokin asia tai ihminen aiheuttaa jonkin toisen asian, vaikka aiheuttaminen ei olisikaan determinististä, eli myös jotakin muuta olisi voinut tapahtua. Jos filosofi esittää mallin, jossa ihminen aiheuttaa valintansa indeterministisesti, voi kuulostaa, että ihminen tällöin hallitsee niitä.

Tässä on kuitenkin pysähdyttävä kysymään, mitä omien valintojen hallitsemisella tarkoitetaan. Minun versiossani satunnaisuusargumentista hallitsemisella tarkoitetaan sitä, ettei ihmisen tarvitse pelätä, että hän valitsee huonomman vaihtoehdon ilman syytä. Jos ihminen ”hallitsee” valintojaan aiheuttamalla ne indeterministisesti, se ei ratkaise tätä ongelmaa mitenkään.

Vielä erilainen ajatus on se, että ihminen voisi olla omien valintojensa perimmäinen alkuperä. On helppo nähdä, että tämä on mahdotonta, jos determinismi on tosi. Jos menneisyys määrää tulevaisuuden täysin, niin aiemmat tapahtumat määräävät omalta osaltaan sen, mitä ihminen nyt valitsee. Ihminen voi olla omien valintojensa alkuperä, mutta aina on myös muita, aiempia tekijöitä, jotka aiheuttavat ne. Siksi voisi ajatella, että vapautta edistäisi se, että determinismin ketju katkeaisi indeterministisen valinnan muodossa. (van Inwagen 1983.)

Valinnat eivät kuitenkaan voi tulla tyhjästä. Jotta ihminen voi tehdä valinnan, hänellä on oltava motiiveja, joiden perusteella hän tekee sen, ja jotka tekevät siitä hänen oman valintansa. Muuten ”valinta” on vain täysin satunnainen tapahtuma.

Ihminen ei voi valita ilman motiiveja ja osan niistä on tultava valmiiksi jostakin muualta, kuten geeneistä tai kasvatuksesta. Ihminen voi tehdä valintoja vain olentona, joka on osa maailmankaikkeutta ja syntynyt jostakin itseään aikaisemmasta. Indeterminismi ei auta tässä sen

enempää kuin determinismikään. Siksi halu olla valintojensa äärimmäinen alkuperä ei ole syy haluta indeterminismia tai pelätä determinismia.

Indeterminismi vähentää aina ihmisen hallintaa valintaansa, jos vaihtoehdot eivät ole yhtä hyvät. Parhaimmillaan sillä ei ole mitään vaikutusta valinnan laatuun, jos vaihtoehdot ovat yhtä hyvät. Indeterminismistä ei siis ole mitään hyötyä vapaudelle – paitsi, jos ajattelemme jo valmiiksi, että indeterminismia tarvitaan.

Annettuani todisteita väitteideni puolesta johdin niistä myös muita johtopäätöksiä.

Olin esittänyt vahvoja perusteita sille, että indeterminismi johtaa sittenkin siihen, ettei ihminen hallitse tekojaan. Niiden harvempien filosofien, jotka yhdistävät indeterminismin ja tahdonvapauden, tulisi ottaa tämä vakavasti. Heillä on liian usein tapana olettaa, että ongelmaa ei ole tai siihen pystyy kyllä vastaamaan. Jos ongelman ottaa vakavasti, keskustelua on käytävä eri tavalla.

Usein ihmiset kyllä sanovat asioita, jotka viittaavat siihen, että vapaa tahto ei voi olla determinististä. Kuitenkin jos determinismi olisi oikeasti ongelma, sen pitäisi näkyä jotenkin muutenkin kuin että ihmiset kokevat sen olevan ongelma.

Kävin läpi erilaisia syitä, miksi indeterminismia tarvittaisiin vapaaseen tahtoon jotenkin, ja tulini siihen tulokseen, että mikään syy ei ollut pätevä. Indeterminismistä oli aina joko haittaa tai sitten ei mitään vaikutusta. Koska determinismi on indeterminismin vastakohta, niin jos indeterminismia ei tarvita mihinkään, se tarkoittaa, että determinismi kelpaa.

Tämän perusteella puolustin myös kompatibilistista kantaa: Koska indeterminismia ei oikeastaan tarvita mihinkään, oikeanlainen determinismi kelpaa hyvin vapaan tahdon perustaksi. Toisin sanottuna jos determinismi tarkoittaa vain sitä, että ihminen toimii omien hyvien syidensä ja harkintansa pohjalta, silloin hänen tahtonsa voi olla vapaa, vaikka voitaisiin sanoa, että ”hän ei voinut toimia toisin”. Tärkeää on ymmärtää minkälainen toisin toimimisen mahdollisuus on hyvä asia ja milloin se puolestaan on huono.

Lopuksi

Filosofiassa on vaikea todistaa mitään lopullisesti. Ei ole myöskään mahdollista käydä läpi aivan kaikkia jonkun joskus esittämiä teorioita tai vastaväitteitä. Kävin silti läpi laajan kirjon erilaisia ajatuksia, ja näytin, että oma argumenttini kumosi niitä tehokkaasti.

Vapaan tahdon puutteesta voidaan ajatella seuraavan dramaattisia asioita, kuten että ihmiset eivät voi hallita elämäänsä tai olla vastuussa mistään. Usein tässä keskustelussa kuitenkin oletetaan, että vapaa tahto tarkoittaa indeterminismia. Jos satunnaisuusargumentti on oikeassa, silloin näemme, että vapaassa tahdossa onkin kyse jostakin aivan muusta. Determinismi ei sitä uhkaa, vaikka jotkin muut asiat voivat uhata.

En ole väittänyt, että maailma olisi deterministinen. Sellaiset kysymykset kuuluvat ensisijaisesti fyysikoille. Tarkastelin determinismia siksi, että se on olennaista vapaan tahdon käsitteen ymmärtämiselle. En myöskään väitä todistaneeni, että meillä on vapaa tahto. Sen sijaan valotin sitä, mitä kysymyksiä meidän on kysyttävä tietääksemme, onko meillä vapaata tahtoa. Psykologian tulosten perusteella sanoisin, että meillä on sitä osittain.

TERMISTÖ

Argumentointi: Esitetään väite ja puolustetaan sitä esittämällä sille perusteita ja todisteita.

Determinismi: Maailman tämänhetkinen tila määrää täysin sen, millainen maailma on tulevaisuudessa. Tulevaisuudelle on siis vain yksi vaihtoehto.

Indeterminismi: Kanta, jonka mukaan determinismi ei ole tosi, eli ainakin jotkin asiat eivät ole täysin menneisyyden tapahtumien määräämiä.

Inkompatibilismi: Kanta, jonka mukaan determinismi on ristiriidassa tahdonvapauden kanssa, eli jos determinismi on tosi, kenelläkään ei voi olla vapaata tahtoa.

Kompatibilismi: Kanta, jonka mukaan determinismi ei ole ristiriidassa tahdonvapauden kanssa, eli voi olla yhtä aikaa niin, että determinismi on tosi, ja niin, että ihmisellä on vapaa tahto.

Satunnaisuusargumentti: Indeterminismi uhkaa tahdonvapautta, koska indeterministiset valinnat olisivat satunnaisia tai hallitsemattomia. Omaan versiooniin kuuluu kaksi pääväitettä: 1) indeterminismi valinnassa vähentää aina periaatteessa ihmisen kykyä valita itse, ja parhaimmillaankaan sillä ei ole siihen vaikutusta, ja 2) tämän takia ei ole mitään todellista syytä toivoa, että vapaat valinnat olisivat indeterministisiä.

Lähteet

Ekstrom, Laura W. "Free Will Is not a Mystery". Teoksessa Robert Kane (toim.), *The Oxford Handbook of Free Will, 2nd Edition*, 366–280 (2011). Oxford University Press.

Pink, Thomas. "Freedom and Action without Causation: Noncausal Theories of Freedom and Purposive Agency". Teoksessa Robert Kane (toim.), *The Oxford Handbook of Free Will, 2nd Edition*, 349–355 (2011). Oxford University Press.

van Inwagen, Peter. *An Essay on Free Will*. Clarendon Press, 1983.

Kirjoittajaesittely:

Ville V. Kokko valmistui filosofian tohtoriksi Turun yliopistosta vuoden 2025 lopussa. Hänen väitöskirjansa aiheena oli determinismi, tahdonvapaus ja vastuu, ja hän on kiinnostunut myös monista muista filosofian aiheista ja aikoo seuraavaksi tutkia tekoälyn filosofiaa. Hän kirjoittaa myös fiktiota ja on yksi suomenkielisen, filosofiaa popularisoivan blogin [Ihminen ja maailma](#) perustajista, ylläpitäjistä ja kirjoittajista.

Kysymyksiä pohdittavaksi:

1. Mikä on tekstin satunnaisuutta koskeva pääväite?
2. Miten filosofista tutkimusta tehdään?
3. Ovatko vapaa tahto ja asioiden ennalta määräytyminen tekstin mukaan ristiriidassa?
4. Ajatteletko itse, että ihmisille on vapaa tahto? Millä perusteella?